

Bo Gustafsson

HUR FYSIOKRATISK VAR DEN SVENSKA FYSIOKRATISMEN?

1

Enligt Eli F. Heckscher har ”fysiokratismens betydelse för de ekonomiska åskådningarna i Sverige” varit ”liten och dess inflytande på den svenska ekonomiska politiken ännu mindre”. Fysiokratiskt inspirerade var egentligen bara två svenska 1700-talsförfattare: kryddkrämaren A. Wappengren i Uppsala, som gav ut en broschyr på 1790-talet, och politikern C. F. Scheffer (svensk minister i Paris, riksråd och Gustaf III:s informator). Det var Scheffer som under frihetstidens sista år introducerade fysiokratismen för svensk publik. Det är också denne som står i centrum för Lars Herlitz’ skrift, ”Fysiokratismen i svensk tappning 1767—1770”.¹

Kort uttryckt kan Herlitz’ skrift sägas vara ett försök till doktrinhistorisk precisering och konkretisering av Heckschers omdöme, att fysiokratismen spelade en obetydlig roll för det ekonomiska tänkandet (och politiken) i Sverige, ett försök som dessutom innebär en omvärdering av Scheffers ställning. För Heckscher var dock C. F. Scheffer ”övertygad — om man så vill troende — fysiokrat”. För Herlitz blir Scheffer till slut endast en teoretiker ”med allmänna formuleringar om jorden som källa till all rikedom — formuleringar som är commune bonum i den senmerkantilistiska litteraturen och som på intet vis behöver innebära, att jordbruksproduktionen ges någon särställning”.

Fysiokratismen i Frankrike innebar ett krav på kapitalistisk omdaning av jordbruket. Endast ett kapitalistiskt bedrivet jordbruk kunde ge en samhällelig merprodukt. Därför krävdes stora och framför allt fasta kapitalinvesteringar, höga priser på jordbruksprodukter, fri inrikes och utrikes handel, hög konsumtionsbenägenhet hos de feodala storjordägare som arrenderade ut jord till jordbrukarna-kapitalisterna liksom hos köpmän och manufakturägare (proprietärerna respektive de sterila klasserna), en proportionell beskattning av merprodukten samt en enväldig ärftlig monarki. Det är enligt Herlitz essensen i fysiokratismen.

Hur tedde sig då denna lära på svensk botten? Herlitz har granskat Scheffers

¹ L. Herlitz, *Fysiokratismen i svensk tappning 1767—1770*. Meddelanden från ekonomisk-historiska institutionen vid Göteborgs universitet, 35. (Göteborg 1974, 201 s.)

”fysiokratiska verksamhet” åren 1767—1770, främst dennes översättning av franska originaltexter. Han finner därvid: 1) ”Den fysiokratiska förutsättningen om den beskattningsbara nettoprodukten såsom en marknadsbestämd arrendeinkomst åt jordägarna utplånades helt. Nettoproduktbeskattningen framställdes som en rättvis kameral jordbeskattning, som skulle tillförsäkra jordägarna deras rätt till jordens rena inkomst utan att inkräkta på jordbrukets nödvändiga kostnader”, varvid kronotondebeskattningen för Scheffer var ”ett mönster”. 2) Kravet på kapitalstarka jordbrukare ”blev en fråga om pengar eller förslag till jordbruket och om proprietärernas goda vilja”; hos Scheffer tillmättes dessutom ”frågan om hästar eller oxar ett otillbörligt intresse”. 3) Medan fysiokraterna var intresserade av höga relativa jordbrukspriser, ”dominerade däremot” hos Scheffer ”sambandet mellan penningmängd och priser”. 4) Hos Scheffer existerar överhuvud taget inte begreppet jordbrukare-kapitalist (*cultivateur*), ”bärare och bildare av det exklusivt produktiva jordbrukskapitalet”. Det hade ”ingen funktion att fylla, det var däremot farligt, och det rensas följaktligen ut”. 5) För Scheffer var inte handeln en steril näringsgren. 6) Det sammanfattande resultatet blir det som citerats ovan. Scheffer var helt enkelt ingen fysiokrat. Han var en senmerkantilist — en bland många. Överföringen av fysiokratismen till Sverige ledde till att kärnan i denna doktrin försvann. Så måste Herlitz’ ståndpunkt tolkas.

2

Är detta resultat riktigt? Vad först gäller källmaterialet för tolkningen och slutsatserna har detta varit begränsat och mycket speciellt. Det består ”väsentligen dels av två broschyrer, som båda är och framstår som översättningar av fysiokratiska skrifter, dels av två brevlades framförda och besvarade förfrågningar, vilka båda rör begränsade frågeställningar med utgångspunkt i skrifter som Scheffer studerat”.¹ För det första en broschyr, ”Några utlänske filosofers tankar om yppighet och sumptuariska lagar” (1768), som är en partiellt förkortad version av abbé Baudeau’s artikel, ”Du luxe et des loix somptoires”. För det andra och främst ”Bref till Herrar Riksens Råd” (1770). De består — för att använda Herlitz egen karakteristik — av en något omstuvad översättning av ett parti ur Mirabeaus långa serie av brev till fysiokraternas tidskrift ”*Ephémérides du cityoen*”, en förkortad översättning av Dupont de Nemour’s ”*De l’origine et des progrès d’une science nouvelle*” samt en partiellt förkortad översättning av François Quesnay’s ”*Maximes générales du gouvernement économique d’une royaume agricole*”. För det tredje en brevväxling mellan Scheffer och Mirabeau, varav huvudsakligen den sistnämndes brev är bevarade, av den förstnämnde endast två.

¹ L. Herlitz, a.a., s. 187.

Ett så pass begränsat och speciellt källmaterial som huvudsaklig grund måste ställa utomordentligt stora krav på metoden. Herlitz' metod går nu ut på jämförelser mellan å ena sidan de fysiokratiska originalen och å andra sidan Scheffers översättningar. Därvid bygger han främst sina slutsatser på vad som *inte* står i översättningarna (uteslutningar) respektive vad som *inte borde* stå där (tillägg och förändringar). Dessa jämförelser kompletteras med utblickar på andra skrifter av Scheffer och på dåtida ekonomisk-politiska stridsfrågor, varvid tolkningarna av detta sidoordnade källmaterial och den verklighet som det återspeglar används som stödjepunkt för tolkningen av det grundläggande källmaterialet, översättningarna.

Herlitz beskriver själv kärnan i sin metod på följande sätt:

”Troheten och följsamheten mot originalet kan hos en översättare inte anses vittna om doktrinarism, de utgör hans yrkes kardinaldyder. Tillägg, förklaringar eller direkta tillämpningar på svenska förhållanden är översättaren ingalunda förpliktad att göra, de representerar överloppsgärningar. Avvikelse från originalet, uteslutningar, ändringar eller tillägg kan rimligtvis inte vara många eller stora. Men de som finns förtjänar avgjort vår uppmärksamhet. I den mån de väsentligen rubbar innebörden av förlagornas framställning och därjämte visar sig vara avsiktliga eller systematiska, antingen genom sitt inbördes sammanhang eller i ljuset av annat relevant material, utgör de ett värdefullt källmaterial. Det kan hävdas, att de lämnar ett tillförlitligare vittnesbörd om faktiska uppfattningar än många uttalade synpunkter — skenbart självständiga men ofta lånade från varierande håll — i den tämligen eklektiska svenska 1700-talslitteraturen” (s. 25).

”Dessa avvikelser kan sägas ha pressats hårt på innehåll och syften. Motiveringen härför är att en översättning är en översättning, att översättaren är hårt bunden till sin förlaga, och att endast starka skäl kan förmå honom att frånga den. Avvikelserna måste därför tolkas som starka och förhållandevis precisa indikationer på egna uppfattningar och avsikter hos översättaren; denne tvingas bekänna färg i högre grad och med större tydlighet än om han exempelvis skulle ha verkställt en mer självständig kompilation. De registrerade avvikelserna har sedan satts i relation till varandra inbördes, till de korrekt återgivna partierna, till helhetsframställningen, till synpunkter och uttalanden i brev och andra sammanhang samt till den svenska diskussionen. Strävan har varit att rekonstruera det tanke- och argumentationsmönster i vilka de låter sig inpassas. Förutgången är då att ett sådant mönster finns, att de enskilda synpunkterna och argumenten uppvisar en viss grad av konsistens eller inre sammanhang” (s. 187).

Denna metodiska konstruktion har utnyttjats till fullo och förklarar de tolkningar Herlitz tillämpar och de resultat han vunnit. Därför är det motiverat att till en början diskutera metodens relevans. Den vilar på en rad antaganden och hypoteser, som måste ifrågasättas. Grundantagandet är, att avvikelser mellan original och översättningar utgör ”starka och förhållandevis precisa indikationer på egna uppfattningar och avsikter hos översättare”, som strider mot de uppfattningar och avsikter som finns i originaltexten. Så *kan* naturligtvis vara fallet. Men det

behöver inte vara det. En rad invändningar kan resas mot detta grundantagande liksom mot de övriga antaganden, som Herlitz' metodiska tillvägagångssätt implicerar.

1. Antagandet att trohet och följsamhet mot originalet tillhör översättarens kardinaldygder gäller för vår tid men knappast för 1700-talet. Då var väl snarast friheten i stället för troheten mot originalet *regel*. Förlagor betraktades och behandlades som objekt och utgångspunkter för egna reflexioner och bearbetningar. Det fanns ju heller ingen copyright, som kunde stävja missbruk. Översättare utgav t.o.m. översättningar i eget namn. Scheffer själv publicerade 1759 anonymt ett kompilat av Mirabeau's "L'Ami des Hommes ou Traité de la Population" under titeln "Tankar om Sedernas werkan på folkmängden i ett land" utan att nämna författaren. Man kan redan av detta skäl vänta sig stora avvikelser mellan förlaga och översättning.

2. När det vidare gäller de konkreta motiven bakom avvikelserna förutsätter Herlitz enbart doktrinärt-politiska motiv. Men det är ohållbart. I förordet till den nyss nämnda skriften säger Scheffer, att han helt enkelt inte haft tid att översätta hela skriften. I förordet till Herlitz' huvudkälla, "Bref till Herrar Rikens Råd", säger utgivaren Gjörwell, att breven inte fick den omfattning som ursprungligen var tänkt på grund av att författaren

"funnit sig, af hvarjehanda mellankommande Hinder, förorsakad, at desamma afbryta, och låta dem för denna gången, med det, som deraf redan utkommit, uphöra."

Redan en sådan, i och för sig banal orsak kan medföra, att en framlagd översättning inte behöver tas som ett representativt uttryck för översättarens uppfattning i dess helhet. Till det kommer, att Scheffer uppenbarligen syftar till att få fram det som han uppfattat som det *väsentliga* i den nya läran och att denna avsikt motiverats av olika överväganden. Av de sistnämnda finns i inledningen till "Bref" endast ett angivet: en önskan att förkorta läsmödorna för den politiskt betydelsefulla publiken:

"Edra mångfaldiga Ämbets-gjöröml lämna Eder ingen tid öfvrig til vidlyftiga Böckers läsande. Det är likväl angelägit, at nya sanningar komma til Eder kundskap. Jag har således tagit mig före, at i korthet sammandraga et stort och viktigt ämne, som i desse sednare åren sysslosatt vår tids ypperste Genier, och hvarutinnan mångfaldige Volumer redan i andra Länder utkommit. Detta ämne är Eder värdigt ty det har til föremål, at visa en säker och ofelbar väg til Menniskjors lycksalighet uti Politiska samhällen. Jag ärnar ingenting taga af mig sielf; jag lånar alt af utländske skrifter; men om jag föredrager Eder sanning, hvilket ingen är bättre i stånd at pröfva än I, så lären I föga bekymra Eder om des upfinnare. Eder tid har jag uti alt trodt mig böra rådfråga, och derföre sänder jag icke detta mitt Bref på en gång utan efter hand, så at I mågen finna råderum til dess genomläsande."

Även i texten understryker han, att det han presenterar i sin översättning är

de nya principerna ”i ganska stor korthet sammandragne”.² Scheffers primära syfte är således att få läsarna att fatta och omfatta poängen i den nya läran. Därför förkortar han och drar samman. Han kan förväntas utesluta exemplifieringar och utvikingar och förenkla tekniska sammanhang och termer. Han måste hela tiden ha läsarnas språkliga ideologiska och institutionella referensramar för ögonen, eftersom han vill att publiken skall *förstå* och förstå *grunderna* i den nya läran. Det leder till att han bemödar sig om att finna adekvata termer i det egna språket, även om dessa inte helt fångar originalets alla intentioner. Det leder också till att han tillåter sig smärre exemplifieringar, jämförelser och utvikingar, som anknyter till läsarnas föreställningsvärld. De därav resulterade förkortningarna, förenklingarna, uteslutningarna, tilläggen och exemplifieringarna behöver ingalunda uppfattas som att översättaren har en annan uppfattning än den som uttrycks i originaltexten. Tvärtom kan de vara motiverade av en stor, om än missriktad entusiasm för förlagans idéer. Scheffer utsätter sig därmed för de risker som alltid sammanhänger med popularisatorns roll.³ Visserligen kvarstår problemet om huruvida resultatet ger kärnan i den nya läran eller inte. Men man kan inte mekaniskt tolka avvikelserna som ”starka och förhållandevis precisa indikationer på egna uppfattningar” hos översättaren.

3. Herlitz betraktar vidare Scheffer som främst en översättare. Men han är främst politiker i ledande ställning. Som sådan var han fysiokraternas jämlike med en självständig hållning till deras lära, inriktad på att ur den hämta det som han ansåg vara riktigt, viktigt och relevant. Även av det skälet kan vi förvänta oss en tämligen fri hållning till originaltexterna. Som politiker bör han ha varit inriktad på att *tillämpa* doktrinen. Därför kan inte Herlitz' ensidigt doktrinhistoriska utgångspunkt i det avseendet, nämligen att ”tillägg, förklaringar eller direkta tillämpningar på svenska förhållanden . . . representerar överloppsgärningar” vara riktig. Scheffer var inte främst doktrinhistoriskt intresserad av fysiokratismen. Han måste i stället ha ställt sig frågan: finns det något generellt riktigt i denna lära? Det gjorde han uppenbarligen och hans svar var jakande. Hans nästa fråga bör ha varit: vilken relevans har denna lära för de svenska samhällsförhållandena? Därvid fann han uppenbarligen att den hade relevans men, som Heckscher tolkat vissa avvikelser, att läran, som delvis återspeglade franska institutionella förhållanden, inte kunde överföras mekaniskt. Men förlorar en teori därmed sin identitet? Är inte en teori ett visserligen konsistent men

² L. Herlitz, a.a., s. 53.

³ Ett exempel ur Marx-översättningarnas historia är instruktivt. När Gabriel Deville 1883 gav ut en populäriserad utgåva av *Das Kapital I*, ansåg Engels att den kunde accepteras. Men han ville inte offentligen associeras med den och han motsatte sig bestämt, att den skulle översättas för tysk publik. Engels accepterade Devilles version som en populär framställning av Marx' ekonomiska teori i Frankrike. Men om den skulle ha publicerats i Tyskland, där *Das Kapital* var känt, borde texten vara mer precis. *Engels-Lafargue, Correspondence*, vol. I 1868—1886 (Moskva 1955), ss. 152 ff., 158 f., 332 f.

samtidigt närmast oändligt komplex av föreställningar med schatteringar, utlöpare och motsägelser? Måste den inte, om den skall vara levande, möjliggöra modifikationer, utslutningar, tillägg, vidareutvecklingar? Är det inte först genom förändringen som den bevarar sin kontinuitet och egenart? Visar inte doktrinhistorien, att avsteg och "fel" i förhållande till den ursprungliga doktrinen är det som leder framåt? Om detta synsätt är riktigt kan en tolkning av en variant av en lära inte nöja sig med att jämföra och söka avvikelser mellan varianten och ursprunget. Herlitz skulle ha ställt sig dessa frågor, om han i sin metodiska utgångspunkt inte bitit sig fast vid hypotesen, att "en översättning är en översättning" när det gäller C. F. Scheffers författarskap. Återigen kvarstår problemet: har läran genom överföringen förlorat sin inre konsistens och säregenhet? Men lösningen av detta problem kräver en mer sofistikerad metodisk utgångspunkt än den av Herlitz valda.

4. Man bör också diskutera Herlitz' antagande, att avvikelser mellan original och översättning, som är avsiktliga eller systematiska, "lämnar ett tillförlitligare vittnesbörd om faktiska uppfattningar än många uttalade synpunkter . . ." Vad är för det första "avsiktliga eller systematiska" avvikelser? Den föregående diskussionen har visat, att frågan om vad som är avsiktligt i detta sammanhang är mycket komplicerad och kräver en ingående diskussion av olika möjliga alternativ. Frågan om vad som är systematiska avvikelser är också svärfångad. Helt klart är dock, att ett meningsfullt omdöme om systematiska avvikelser kräver *ett tämligen stort antal likvärdiga observationer*, dvs. att avvikelserna på en viss punkt bör återkomma ofta och dessutom vara likvärdiga i den meningen, att avvikelserna uppträder i en identisk kontext eller i en kontext som är neutral i förhållande till de iakttagna avvikelserna. Jag kan inte se, att Herlitz' material och behandling uppfyller dessa villkor. Källmaterialet består väsentligen av två broschyrtexter, vilkas huvudsyfte är att kortfattat presentera fysiokratismens huvudtankar, varvid Scheffer valt att presentera flera, sinsemellan ingalunda helt konsistenta texter av olika fysiokratiska författare och från olika tidpunkter. Herlitz visar inte övertygande att avvikelserna återkommer så ofta att man kan tala om systematiska avvikelser. Framför allt saknas analyser av de varierande sammanhang i vilka avvikelserna uppträder och vilken betydelse detta kan ha för avvikelsernas tolkning och räckvidd. Fortfarande gäller dock även i det fallet den tidigare restriktionen: träffar de antaget systematiska avvikelserna doktrinen grundstruktur, så att denna bryter samman i och med att avvikelserna i fråga har konstaterats? Om ej kan de inte läggas till grund för slutsatser om doktrinen existens respektive icke-existens i översättningarna.

5. Det är också uppenbart, att avvikelser som består av *uteslutningar* inte principiellt kan anses "lämna ett tillförlitligare vittnesbörd om faktiska uppfattningar än många uttalade synpunkter". En uteslutning är ju *avsaknad* av belegg och kan i den egenskapen som visats ovan ha olika motiv och orsaker. I *bästa* fall implicer-

rar uteslutningen en motsägelse. Men även om vi förutsätter en motsägelse kan denna vara antingen kontradiktorisk eller konträr. I det första fallet utesluter de två sidorna i motsägelsen varandra helt. I det senare fallet kan de två sidorna förenas genom att de har vissa grundläggande aspekter gemensamma. Herlitz synes utgå från den mycket speciella förutsättningen att en uteslutning implicerar motsägelse och att denna motsägelse dessutom är kontradiktorisk. Men med denna metodiska utgångspunkt lämnas fältet fritt för ett tämligen godtyckligt "Hineinlesen" från den tolkande historikerns sida. Det underlättar konstruktionen av en tes men är mindre ägnat att blottlägga den historiska sanningen.

6. Problemet vidgas ytterligare när man som Herlitz, tydligen på grund av karaktären hos de grundläggande källorna (avvikelser mellan original och översättning i ett tunt översättningsmaterial), breddar källmaterialet till att omfatta "synpunkter och uttalanden i brev och andra sammanhang i den svenska diskussionen" i syfte att "rekonstruera det tanke- och argumentationsmönster i vilka" de registrerade avvikelserna "låter sig inpassas". Det problematiska ligger inte bara i det faktum att Herlitz utnyttjar brevsvår som källa att utröna mottagarens ståndpunkter. I viss men tyvärr mycket obestämd mening är det otvivelaktigt möjligt att utläsa Scheffers synpunkter "indirekt" ur Mirabeaus brev till Scheffer.⁴ Men möjligheterna bestäms ju främst av hur Mirabeau uppfattat Scheffers synpunkter och hur han valt att ta ställning till dem. Scheffers ståndpunkter har filtrerats genom Mirabeau's medvetande och relaterats till dennes referensramar. Konsekvenserna därav kan naturligtvis bli stora för tolkningen av Scheffers ståndpunkter, särskilt när det gäller nyanser och tonvikter. Läget hade varit ett annat, om det förelegat en omfattande korrespondens med bevarade brev också från Scheffer.

Men viktigare än detta är att Herlitz passar in den tolkade innebörden av avvikelser mellan original och översättning i "andra sammanhang i den svenska diskussionen" och på den grundvalen rekonstruerar ett större "tanke- och argumentationsmönster" hos Scheffer. Det innebär, att Herlitz söker etablera meningsfulla och nödvändiga samband mellan å ena sidan översättningarna och å andra sidan ståndpunkter i vissa delar av den dåtida svenska ekonomisk-politiska diskussionen. Översättningarna betraktas därvid som polemik mot ståndpunkter i den svenska diskussionen, anpassade eller tillrättalagda med hänsyn till denna. Ibland förefaller det som om Herlitz menar, att översättningarna polemiserar⁵ mot ståndpunkter i den svenska diskussionen, även när de följer sin förlaga. Men grundtanken synes vara, att det är avvikelserna som framkallats av det svenska diskussionsläget. Ett sådant antagande är naturligtvis fullt rimligt. Men för att bli meningsfullt måste man ju också visa, att avvikelserna i de översatta texterna

⁴ L. Herlitz, a.a., s. 25.

⁵ L. Herlitz, a.a., s. 45 f.

faktiskt orsakas av diskussionsläget. Överensstämmelser kan ju helt enkelt bero på att man diskuterat samma eller liknande typer av problem. Eftersom det inte föreligger några explicita utsagor i källorna om motiven för avvikelserna — andra än de som jag angivit tidigare, dvs. en strävan att presentera den nya läran i all korthet — måste ett så starkt antagande som Herlitz' diskuteras. Det förefaller mig långsökt att anta, att Scheffer skulle ha valt att polemisera mot sina svenska meningsmotståndare genom att — drastiskt uttryckt — fiffla med översättningar av en doktrin, som helt eller nästan helt saknade resonans eller auktoritet bland dem som han ville påverka. Här förefaller det vara på sin plats att tillämpa den s.k. tanke-ekonomiska principen, Occams rakkniv, och välja den förklaring som kräver det minsta antalet antaganden, dvs. den enklaste förklaringen. Därför framstår det av Herlitz antagna större mönster, i vilka översättningarna och avvikelserna i dessa passas in, som en aprioristisk konstruktion. Eftersom Herlitz inte behandlar det på det viset blir konsekvensen återigen "Hineinlesen".

Sammanfattningsvis har denna presentation och diskussion av Herlitz' metodiska utgångspunkt visat, att denna är mycket speciell, ensidig och till sina konsekvenser faktiskt ganska godtycklig. Det är rimligt att anta, att den också fått konsekvenser för hans tolkningar och resultat. Men även om vi accepterar metodens möjlighet kvarstår med hänsyn till de behandlade sakfrågorna två grundläggande problem: 1) Innebär de avvikelser mellan original och översättning som kan konstateras, att den fysiokratiska doktrinens grundläggande element och inre konsistens prisges? Svaret på denna fråga avgör om omvärderingen av Scheffer är riktig eller inte. 2) Oavsett därav: är Herlitz' förklaringar av orsakerna till avvikelserna rimliga i den betydelsen, att de med hänsyn till sammanhanget framstår som de mest antagliga och enklaste förklaringarna? Den fortsatta undersökningen av Herlitz' tillämpning av sin metod avser att besvara båda dessa frågor.

3

Efter att i kapitel II mycket kortfattat ha behandlat fysiokraternas statsteori och dess överförande till Sverige går Herlitz i kapitel III in på Scheffers översättning av Baudeau's avhandling om lyx och överflödsförordningar (se ovan s. 61). Han finner, att Scheffer utelämnat de *positiva* delarna av originalets framställning av doktrinen, nämligen den inledande teoretiska diskussionen (25 av 63 sidor) samt Baudeaus konkreta program för bekämpande av lyxen. Scheffer har nöjt sig med att återge Baudeau's *kritik* av handelsbalansläran och ger dessutom en kortfattad sammanfattning av den positiva teorins *resultat*. Herlitz har dessutom noterat tre punkter: 1) Scheffer översätter termen "avances" med förslag. 2) Som botemedel mot lyxen "nöjer (han) sig med att rekommendera ett väl inrättat finansverk". 3) Scheffer har utnyttjat endast den ena hälften av Baudeau's kritik av handels-

balansläran, nämligen ”den som hävdar, att det är meningslöst att söka dra in guld och silver i ett land, och att en ökning av avkastningen med de därför erforderliga omkostnaderna måste komma i första rummet. Den andra, som söker bevisa, att också ’penningbristen’ utjämnas av sig själy, eftersom de ädla metallerna söker sig till det land, där varumängden ökar och priserna tenderar att sjunka, har han däremot inte haft bruk för”, en ”huvudsynpunkt” i den svenska diskussionen om överflödet, ”där penningbristen och dess karaktär redan från början stått i centrum”. Därigenom upphör Scheffers översättning enligt Herlitz att vara ett fysiokratiskt dokument:

”Den återger visserligen de utländska filosofernas terminologi och karakteristiska programpunkter i svensk språkdräkt. Men teserna och termerna får i den svenska översättningen ett nytt innehåll, deras innebörd bestäms av de aktuella huvudfrågorna i den svenska politiken. Teorin avpassas omedelbart efter de krav, som den svenska diskussionen ställer. Processen sker inte helt smärtfritt. Översättarens intentioner kolliderar i själva verket med den nya lärans centrala punkt: teorin om ’les avances’, det produktiva jordbrukskapitalet. Fysiokraternas analys av jordbrukskapitalets sammansättning och dess betydelse för produktionen är en av deras avgörande doktrinhistoriska insatser och bildar samtidigt hörnstenen i deras sociala och ekonomiska system. Den svenska termen ’förlag’ har inte bara en annan äganderättslig innebörd. Den saknar dessutom de för fysiokraternas ’avances primitives’ utmärkande egenskaperna av ’fixt kapital’. Den inbjuder också till den för merkantilismen karakteristiska förväxlingen av kapital och pengar” (s. 52—53).

Dessa slutsatser och de resonemang, som bygger under slutsatserna, förefaller mig ohållbara. Scheffer ger utrymme åt kritiken av handelsbalansläran i sin presentation av den nya doktrinen, emedan ett accepterande av den sistnämnda måste föregås av kritik av de föreställningar som konkurrerar med denna. Vidare måste — om ett val nu har gjorts — en sammanfattning av den nya, positiva teorins resultat ha varit viktigare än en presentation av vägen till resultaten. Slutligen kan Scheffer ha avstått från att lägga fram Baudeau’s konkreta program för lyxens bekämpande antingen därför att han i första hand ville återge principerna eller därför att det hade en i hans tycke alltför specifik referensram.

När det sedan gäller de övriga punkterna vill jag anföra följande. *Ad 1:* Jag kan inte se att termen ”förlag” behöver ses som en merkantilistisk förvrängning av fysiokraternas ”avances”, närmare bestämt att den skall tolkas mot bakgrund av den aktuella svenska diskussionen om ”huruvida banken kunde och borde vara ett förlagskontor”,² dvs. att ”förlag” enbart skulle betyda förlagskredit. ”Förlag” har ju en mer allmän betydelse, nämligen ”kapital, driftskapital, rörelse-

¹ L. Herlitz, a.a., s. 46.

² L. Herlitz, a.a., s. 51.

kapital, kapital att göra utlägg för”.³ Men Scheffer gör dessutom en distinktion såtillvida, att han i översättningen introducerar de fysiokratiska termerna ”avances primitives” och ”avances annulles”, som återges med ”ständigt förlag” och ”årligt förlag”, dvs. just fast kapital och rörligt kapital.⁴ I ”Bref till Herrar Rikens Råd” tillkommer termen ”avancis foncières”, vilken Scheffer översätter med ”grundförlag”. ”Förlag” används av Scheffer helt enkelt i betydelsen kapitalinvesteringar och han skiljer på olika arter av dessa. Detta styrks också av att Scheffer utnyttjar termen ”förskott” som synonym till ”förlag”,⁵ dvs. motsvarigheten till franskans ”avances”, engelskans ”advances” och tyskans ”Vorschuss”, som ännu hos Marx är den tekniska termen för kapitalinvesteringar i allmänhet. Scheffers egen deklaration, när det gäller de terminologiska problemen, tyder starkt på att han strävat efter att återge den fysiokratiska terminologin på bästa möjliga sätt och utan sidoblickar på den aktuella diskussionen:

”Som Vetenskapen är ny, så har man måst uppfinna nya ord til uttryckandet av nya Idéer. I alla exacta Vetenskaper är nödigt, at utnyttja et exact Tungemål” (”Bref”, s. 9).

Ad 2: Herlitz anmärker också att Scheffer inskränker sig till att föreslå ett ”väl-inrättat finansverk” som botemedel mot lyxen och ser detta som ”penningpolitikens väg” som program mot lyxen.⁶ Men ”finansverk” betydde ju ”finanser; sammanfattningen av de institutioner som upptaga o. förvalta statsinkomster; stundom finansförvaltning”.⁷ Eftersom enligt Herlitz’ egen framställning av Baudeau’s originaltext ”beskattningens reformering” förutom handelns frihet var en av de två huvudpunkterna i det fysiokratiska programmet, synes Scheffers ”väl-inrättade finansverk” vara adekvat i sammanhanget, även om meningen i fråga inte kan återfinnas i originalet.

Ad 3: Jag kan inte heller se, att ofullständigheten i Scheffers återgivning av Baudeau’s resonemang om handelsbalansen kan användas som ett argument när det gäller Scheffers hållning till fysiokratismen, än mindre att den på ett meningsfullt sätt kan förbindas med den svenska broschyrdiskussionen 1767 om överflödsförordning och penningbrist. Scheffer tar i sin översättning upp Baudeau’s argument, att det inte är pengar utan varor som konstituerar rikedom och att handel inte är en orsak till utan en verkan av rikedom. Detta är kärnpunkten i den fysiokratiska kritiken av merkantilismen och de var naturligtvis synnerligen relevanta i en introduktion av den nya lärans principer i Sverige. I det samman-

³ SAO 9B, spalt 2839—2841.

⁴ Några utländske filosofers tankar, s. 4 och 11.

⁵ ”Bref” s. 35.

⁶ L. Herlitz, a.a., s. 51.

⁷ SAO 8 A, spalt 570.

hanget visar Baudeau-Scheffer à la Hume, att en ökning av penningmängden inte ökar rikedomerna utan endast den absoluta prisnivån, att varje försök att via exportöverskott öka penningmängden därför faktiskt försämrar avsättningsförhållandena jämfört med andra länder och att en positiv handelsbalans, som inte grundades på ökad produktion, således var självförgörande, "et skugge-wärk". "Sen i icke, at andra nationer gifva nödvändigt för bättre kiöp, än I, waror af lika art och godhet, och at de således nödvändigt få företräde för Eder, hos dem, som kiöpa?"⁸

Nu har Baudeau vad Herlitz själv kallar "ett kompletterande resonemang", som inte återfinns hos Scheffer, nämligen att ökad varuproduktion vid given penningmängd medför sjunkande priser, ökad export och därför ökad penningtillgång. Men detta är ju endast omvändningen av den första satsen. Med de givna teoretiska premisserna (den humeska pris-specie-mekanismen) följer denna omvändning tautologiskt ur den första satsen. Om Scheffer följaktligen utslutit följsatsen därför att den inte svarade mot hans ideologiska behov — vilket är Herlitz' mening — borde han också ha utslutit det tidigare resonemanget. Herlitz' resonemang kring denna punkt är för mig dessutom dunkelt.⁹ Detsamma gäller hans bakgrundsteckning till denna. Om jag förstått honom rätt hävdade Wadenstierna och Friezky, att det de facto förelåg penningbrist i landet och att den sistnämnde dessutom satte den påstådda penningbristen i samband med importöverskott; den av Herlitz anförde Löwenhielm tycks ha förnekat existensen av penningbrist. Den ende som — i varje fall enligt Herlitz' framställning — skulle kunna ha någon relevans i sammanhanget är alltså Friezky. Det skulle alltså vara mot dennes ståndpunkter eller ståndpunkter överensstämmande med dennes, som Scheffers utelämnande av Baudeau's "kompletterande" resonemang skulle vara riktat? Men nu förklarar ju Baudeau-Scheffer, att överflödet inte sammanhänger med importöverskott utan med de produktiva utgifternas avtagande ("de omkostnader som tarfwat att föröka landets årliga avkastning"). Om därför Scheffers översättning överhuvud taget har någon relevans för den svenska broschyrdiskussionen, så innebär den en implicit polemik mot hela uppläggningsen av denna.

Jag skall inte gå in närmare på andra delar av Herlitz' argument och belägg. Sammanfattningsvis kan sägas, att det t.o.m. enligt Herlitz' eget referat av

⁸ Någre utländske filosofers tankar, s. 8.

⁹ "Men påpekandet, att det 'reella myntet' alltid finns i tillräcklig mängd, har uppenbarligen varit utan värde, om det gällt att polemisera mot en politik, som ansågs skapa penningbrist genom indragning av 'det representativa myntet', men som också hade som mål att ersätta detta med reellt mynt. Det har också lämnats åsido" (s. 47). Bortsett från hur man skall värdera det sakliga innehållet i denna utsaga, tycks den förutsätta att Scheffer som översättare retuscherat texterna inte bara med utgångspunkt från vad han motsatte sig utan också från vad han inte hade nytta av. Det är ett synnerligen starkt och såvitt jag kan se helt obelagt antagande.

Scheffers förkortade framställning framgår, att Scheffer i själva verket ger en ganska bra sammanfattning av fysiokratismen. Där finns: 1) En utförlig vederläggning av "handelsbalanslärans falska system och den därmed sammanhängande uppfattningen att förbrukning av utländska varor är lyx". 2) Uppfattningen att handeln inte skapar utan är ett resultat av rikedom. 3) Uppfattningen att lyxkonsumtion som åstadkommer ökad produktion är gynnsam för rikedomsskapandet. 4) Uppfattningen att förbud mot import försvårar avsättningen av de egna produkterna och sänker dessas priser. 5) Uppfattningen att det viktigaste botemedlet mot lyx är att främja jordbruket och andra näringar, som skapar "nya värden". 6) Översättaren skiljer dessutom mellan produktiva och sterila utgifter ("produktiva" respektive "fruktlösa depenser"). 7) Städernas lyx kontrasteras mot "det stora jordbruket med dess siffermässiga karakteristiska", dvs. dess förmåga att skapa överskott. 8) Översättaren introducerar också de viktiga fysiokratiska termerna "avances primitives" och "avances annulles" ("ständigt förslag" respektive "årligt förslag"). 9) Slutligen framgår klart att Scheffers översättning *just* markerar det produktiva jordbrukskapitalets betydelse, när han framhäver det "mäktiga och lärda" jordbruk, som investerar ett stort fast kapital och därmed får en hög avkastning. Om detta tillhör vad Herlitz i sin slutliga sammanfattning av Scheffers ståndpunkter kallar "formuleringar som är commune bonum i den senmerkantilistiska litteraturen",¹⁰ då skulle gränsen mellan senmerkantilism och fysiokratism vara helt flytande.

4

Samma snäva syn framkommer i Herlitz' behandling av "det stora jordbruket" (kapitel IV). Quesnay hade konstaterat, att det stora, kapitalistiskt bedrivna jordbruket i Frankrike utnyttjade hästar, medan det traditionella arrendatorsystemet (métayage) använde oxar. Scheffer undrade nu i sin brevväxling med Mirabeau, om inte oxar var lönsammare än hästar även i det stora jordbruket.

Mirabeaus svar är tydligen inte särskilt upplysande. Han gör valet till en lämplighetsfråga. Detta var så mycket naturligare som fysiokraterna mött skarp kritik på frågan om hästbrukets antagna överlägsenhet och slagit till reträtt. Mirabeau hade själv delvis investerat i oxar i stället för hästar på sina egendomar. Samma ambivalens kan nu faktiskt enligt Herlitz framställning också spåras i den svenska litteraturen.¹ Men Herlitz förknippar Scheffers intresse för frågan med att kritiken av hästbruket "bär en omiskännlig principiell prägel".² Den principiella synpunkten skulle ligga i att användande av hästar var liktydligt med ekonomiskt slöseri.

¹⁰ L. Herlitz, a.a., s. 192.

¹ L. Herlitz, a.a., s. 63—68 och not 39, s. 74.

² L. Herlitz, a.a., s. 66.

Men även för Mirabeau var detta en principfråga. Hästarna var fasta kapitalinvesteringar (avances primitives) och dessa ”kunde inte vara för stora”. Ty — som Herlitz själv skriver — ”att jordbrukaren utnyttjade sitt kapital just för att nedbringa de årliga omkostnaderna, ’les avances annulles’, är för fysiokraterna självklart”. Mirabeaus synpunkter överensstämde till yttermera visso med Quesnays och Turgos, enligt vilka investeringar i oxar gav en relativt lägre nettoprodukt jämfört med investeringar i hästar. ”I eget intresse borde följaktligen proprietärerna arrendera ut jord åt dem, som med erforderligt kapital kunde pressa de årliga omkostnaderna i förhållande till den totala avkastningen och därmed öka revenyn”. Mirabeau skriver själv enligt Herlitz, att man inte får spara vid jordbruk utan ”ge jorden mycket och mer ändå i förväntan att den skall ge tillbaka ett ännu större överskott”.³

Men därmed framstår också motsättningen mellan å ena sidan Scheffer (och den mot hästbruket kritiska opinionen) och å andra sidan Mirabeau som konstruerad. Herlitz’ framställning ger inte underlag för slutsatsen, att Scheffers dubier gentemot hästbruket av Mirabeau ”uppenbarligen” fattats ”som ett hot mot ’les avances’, deras integritet, deras obegränsade storlek och ekonomiska funktion”.⁴

Den ekonomiska funktionen var ju poängen i hela frågeställningen. Om inte stridsfrågan hästar-oxar var en fråga om lönsamhet, varför skulle den då ha diskuterats? Det handlar med andra ord om vad Herlitz själv uttrycker med satsen: ”Kvar står emellertid distinktionen mellan ett mer och ett mindre lönsamt jordbruk.”⁵

Den enklaste förklaringen är väl, att fysiokraterna — och främst Quesnay — utgick från, att hästar i allmänhet var lönsammare än oxar i jordbruket men att de senare tvingades inse, att investeringsvalet måste utfalla mycket olika i konkreta fall beroende på de konkreta betingelserna (t.ex. relativa priser på hästar och oxar, dragförmåga, livslängd, foderintag, foderpriser, gödselproduktion, alternativa användningsområden, typ av gröda, relativa priser på jordbruksprodukter etc.) vilket gjorde principens tillämpning mer komplicerad än själva principen. När därför Scheffer ställer sina frågor blir Mirabeau irriterad och vill komma ifrån hela frågeställningen. Man behöver därför inte anta, att Mirabeau uppfattade Scheffers frågor som ”ett hot” mot behovet och nödvändigheten av stora kapitalinvesteringar, så mycket mer som Scheffer såvitt jag kan se aldrig ifrågasatt det sistnämnda. Om Mirabeau trots detta uppfattade Scheffers frågor som ”ett hot”, så är det irrelevant för bedömningen av Scheffers ståndpunkt.

Även Herlitz’ behandling av Scheffers översättning av Quesnay’s maxim XII

³ L. Herlitz, a.a., s. 68.

⁴ L. Herlitz, a.a., s. 68.

⁵ L. Herlitz, a.a., s. 69.

förefaller mig skruvad. Herlitz anmärker, att Scheffer översätter "richesses" med "pengar"; att han "mildrar" Quesnays mening om att jordbrukarnas barn bör bosätta sig på landsbygden i stället för i städerna genom att tillägga "så mycket möjligt är"; att han utelämnar en exemplifiering på maximens huvudtes, att jordbruket snarare behöver rikedomar än folk; och att han slutligen försvenskat innehållet i noten till maxim XII såtillvida, att han utelämnar arrendeförhållandet och talangivelser och lyfter fram det förhållandet, att en rik jordbrukare med mycket kapital och lite arbetskraft producerar en större avkastning än en fattig jordbrukare med lite kapital och mycket arbetskraft.

Herlitz menar nu, att "retuscheringarna anpassar Quesnays maxim till det svenska diskussionsläget och ger den också en speciell adress". Scheffer har haft för ögonen "den svenska populationismen", främst hos bröderna Runeberg, som "ställde en ökning av folkmängden mot en ökning av 'penningmängden' som två motsatta ekonomisk-politiska alternativ med olika konsekvenser".⁶ Å ena sidan skulle Scheffers översättning vara en polemik mot denna åskådning, nämligen såtillvida att den ser kapitaltillgången som primär i förhållande till tillgången på arbetskraft. Å andra sidan tycks Herlitz mena, att översättningen är påverkad av den svenska populationismen, nämligen såtillvida att Scheffer använder termen "pengar" i stället för "rikedomar" och att han "mildrar" Quesnays text genom tillägget "så mycket möjligt är". Detta tillägg sägs rentav lämna "den jordbruksvänliga populationismen i största allmänhet . . . oantastad".

Men detta är såvitt jag kan se en aprioristisk konstruktion. För det första finns inget konkret samband belagt mellan avvikelserna i översättningen och det svenska diskussionsläget. För det andra vore det märkligt, om Scheffer *på en och samma gång* skulle använda Quesnay-texten till att polemisera mot populationismen *och* känna behov av att "mildra" polemiken mot denna — för att inte tala om att lämna den "oantastad". Herlitz konstaterar själv, att "den i Quesnay's maximer flera gånger återkommande polemiken mot populationismen är regelbundet utnyttjad i den svenska översättningen".⁷

Att Scheffer utelämnat en exemplifiering och låter arrendeförhållandet försvinna i begreppet "rika jordbrukare" har heller ingen beviskraft. En exemplifiering är en exemplifiering. Vad beträffar de rika förpaktarna är dessa inte den enda om än den mest renodlade förebilden för Quesnay och fysiokraterna. De talar ofta om just rika jordbrukare, nämligen "laboueurs", som kunde vara men oftast inte var kapitalistiska jordbrukare, en typ av något bättre ställda, självständiga bönder, som ekonomiskt inte alls hade samma genomslagskraft som "fermiers" men som socialt bildade en slags coqs de village.

⁶ L. Herlitz, a.a., s. 71.

⁷ L. Herlitz, a.a., s. 72. Herlitz' formulering på denna punkt är också ett mycket klart uttryck för hans antagande, att Scheffer haft speciella motiv inte bara när han avvikit från förlagorna utan även när han hållit sig till dem.

Hela konstruktionen kommer därför att vila på frågan om varför Scheffer översätter "richesses" med "pengar" i stället för "rikedomar". Enligt Herlitz betyder "richesses" för Quesnay "redan existerande kapitaltillgångar",⁸ varmed Herlitz tydligen avser realkapitaltillgångar i motsats till penningkapital. Men för det första lämnar Quesnay frågan om kapitalets form öppen och förutsätter i maximen, att det ska ske en förvandling av realkapital till penningkapital; det sker i andra meningen i maximen, då han säger, att om böndernas barn jagas in i städerna, "så tar de med sig sina fäders förmögenhet, som var anlagd i jordbruket". För det andra framgår av Scheffers översättning av Quesnay's maxim XXVI (hos Scheffer maxim XXII), att Scheffer faktiskt var klar över att jordbruket krävde reala kapitaltillgångar för att kunna utvecklas: "Det fordras goda och starka dragare, med flere Creatur, som kunna förskaffa Jorden en tillräckelig Gödning",⁹ vilket f.ö. Herlitz själv noterat¹⁰ men inte velat utnyttja. Scheffers val av terminologi behöver därför inte tolkas som om den betingats av en (medveten) motsättning till förlagan. I dagligt tal används ju fortfarande pengar och kapital som synonymer; men vad som faktiskt avses framgår vanligen av sammanhanget.

Trots att Scheffers översättning sålunda innehåller fysiokratiska grundelement som storjordbrukets överlägsenhet och därmed nettoproduktens existens liksom kraven på förlag och "pengar" till jordbruket anser sig Herlitz kunna fösa dessa åt sidan. De finns — men "som rent postulat". Det blir enligt Herlitz "ett program, som minst av allt kunde te sig främmande för svenska läsare" och som "ansluter sig naturligt till den tradition i svensk ekonomisk politik, där förlag länge betonats som postulat och följaktligen som politisk angelägenhet".¹¹ Översättningarna är ingenting annat än omtolkningar av fysiokratismen "i jordbruksmerkantilistisk riktning".¹² Men vad är då "ett rent postulat"? Om man i en översättning avlägsnar vissa exemplifieringar och motiveringar — avlägsnar man då själva doktrinen? Är inte doktrinen postulat — rimligt tolkade — viktigare än dess exemplifieringar och motiveringar?

5

Jag kan inte heller finna, att Herlitz övertygande visar den postulerade motsättningen mellan Scheffer och fysiokraterna i sin jämförelse mellan förlaga och översättning när det gäller skatteprincipen (kapitel 5). Han konstaterar själv, att Scheffers översättning av Dupont de Nemours "De l'origine et des progrès d'une science nouvelle" är "följsam". Det förekommer "tillägg i form av förklarande

⁸ L. Herlitz, a.a., s. 70.

⁹ Bref, s. 47.

¹⁰ L. Herlitz, a.a., s. 73.

¹¹ L. Herlitz, a.a., s. 74.

¹² L. Herlitz, a.a., s. 75.

noter, korrigeringsarna och uteslutningarna är få och av liten omfattning ...". Men avvikelserna är "inte desto mindre betydelsefulla".¹ Huvudpunkterna är följande.

1) I Scheffers översättning läggs skatten på "jordens", "landets" eller "jordbrukets" "rena inkomst", vilken i originalet är jordägarnas reventy. Scheffers terminologi sägs innebära, att "den fysiokratiska teorins mest karakteristiska grunddrag" prisges. 2) Enligt förlagan fastställs den nettoprodukt, som jordägarna kan tillägna sig och som utgör det enda verkligt beskattningsbara objektet, genom konkurrensen mellan förpaktarna, medan denna mekanism hos Scheffer är "utplånad" och ersatt med kronotiondet "som mönster", ja Herlitz talar t.o.m. om "översättarens entusiasm för tiondebeskattningen", "som nettoprodukten i dess försvenskade gestalt", den "framställdes här som ett rimligt surrogat". 3) När översättaren återger originalets ord om *nettoproduktens* proprietärer med "Jordens Proprietarier" och därefter talar om "desse Jordbrukare" är det för Herlitz fråga om ett "översättarens omsorgsfulla ordval", som "pekar ut den svenska kameralistiken som normgivande". 4) När Scheffer starkt förkortar en exemplifiering, som visar följderna av det fall då den indirekta beskattningen drabbar jordbrukets "avances" bedöms detta som att "förkortningen drabbar (åter) själva kärnpunkten i fysiokraternas uppfattning". 5) Original och översättning konstaterar, att indirekt beskattning måste drabba antingen jordbrukets "avances" eller jordägarnas reventy. Men översättningen utelämnar ett praktiskt förslag i originalet, nämligen att jordägarna i det senare fallet skulle slippa billigare undan om de betalade skatten direkt till statskassan. Uteslutningen sägs innebära, att Scheffer "inte kan acceptera" detta och att han markerar sitt ogillande genom att översätta originalets ord om att jordägarna får betala skatterna "en entier" med att jordägarna drar "allena lasten av alla pålagor". 6) Slutsatsen i kapitalets sammanfattning blir, att "av kärnpunkten i det fysiokratiska skatteprogrammet — skyddet för kapitalbildningen i jordbrukarnas händer — finns ingenting kvar i dess svenska tappning".²

Enligt mitt förmenande har Herlitz även här utnyttjat källan ensidigt och presat vissa källställen så hårt, att slutsatserna kommit i motsättning till källans ut-sagor och intentioner. Vad först beträffar Scheffers terminologi används mycket riktigt de av Herlitz anförda, utslätade begreppen. Men det finns vid sidan av dessa satser i översättningen, som otvetydigt binder nettoprodukten till jordägarna och därmed visar innebörden av de utslätade begreppen:

"Denna *rena inkomst* är Grund-Proprietetens Lott ... Ju större denna *rena inkomst* är, ju större förmån är det att vara Jordägare" (Bref, s. 11) ... den största *rena inkomst* ... eller ... Jordägarnes största välmågo" (s. 12) ... "Utom dessa skulle Jordbrukarne

¹ L. Herlitz, a.a., s. 76.

² L. Herlitz, a.a., s. 124.

blifva nödsakade att indraga, antingen räntan till Jordägaren, eller på omkostningarne vid siefva Jordbruket . . . Om Jordbrukarne voro berättigade at göra denne indragning på ränta till Jordägaren . . . Men om Jordbrukarne voro bundna genom Contracter och aftal at betala till Jordägarna en viss ränta (s. 19) . . . (Jordbrukarne) hafva ingen rättighet til den rena inkomsten, som är Proprietariernes Lott (s. 24) . . . *ren inkomst* eller disponible rikedomar, på hvilkas storlek hela Samhällets välmåga beror och hvilkas användande är överlämnat till Grund-Proprietariernes behag och intresse . . ." (s. 31).

Herlitz' påstående, att det inte framgår av översättningen, "att den icke-jordbrukande jordägaren obetingat och faktiskt tillägnar sig denna lott",³ dvs. "den rena inkomsten" kan därför svårligen upprätthållas. Han konstaterar också själv, att Scheffer "utan undantag" översätter "Propriétaire" med "jordägare" och "cultivateur" med "jordbrukare". Såvitt jag kan se är det därför som Herlitz även i detta sammanhang tvingas till tämligen skruvade formuleringar: "Den räntemottagande jordägarens rätt till den rena inkomsten av sin jord är i den svenska översättningen postulerad men inte konstaterad".⁴ Vilken betydelse man än må lägga in i detta omdöme, kan jag inte se att det skulle förvandla Scheffer från fysiokrat till jordbruksvänlig senmerkantilist. Är inte tvärtom en svensk fysiokrat, som "postulerar" en viktig grundsats men inte "konstaterar" den en sällsynt övertygad fysiokrat? Till yttermera visso påpekar Herlitz själv, att "systemets logik i och för sig inte alls rubbas av att jordbrukaren också kan vara jordägare; i så fall borde han, framhöll fysiokraterna, betraktas som sin egen arrendator, så att under alla omständigheter distinktionen mellan icke-disponibla reprises och disponibel reventy upprätthölls".⁵ Man behöver bara förutsätta att den i de fysiokratiska texterna väl bevandrade Scheffer varit medveten om detta samt att han tagit hänsyn till de institutionella förhållandena i det svenska jordbruket, för att förklara varför gränsdragningen mellan jordägare och jordbrukare inte upprätthålls lika distinkt i översättningen som i originalet. Är inte det en *rimlig* tolkning, så mycket mer som det faktiskt *sker* gränsdragningar mellan jordbrukare och jordägare i översättningen, jämfört med Herlitz' tolkning som utgår från en grundläggande och kvalitativ motsättning mellan Scheffer och de franska fysiokraterna?

Vad beträffar den andra punkten om den påstådda frånvaron i översättningen av konkurrensen mellan förpaktarna som bestämmande för nettoproduktens fastställande och dess ersättande med kronotiondebeskattningen "som mönster", bör det för det första påpekas, att det faktiskt finns två passager i Scheffers översättning som handlar om just konkurrensen som nödvändig betingelse för största möjliga nettoprodukt:

³ L. Herlitz, a.a., s. 84.

⁴ L. Herlitz, a.a., s. 85.

⁵ L. Herlitz, a.a., s. 87.

”Til at ernå den största *rena inkomst*, som möjligen gifvas kan, är nödigt, at alla arbeten, som fordras til Producternas frambringande och föryttrande, skje med minsta kostnad, som möjelig är. Om dessa arbeten skola skje med minsta kostnad, som möjelig är; så måste den möjligen största täflan finnas ibland alla dem, som gjöra denna kostnad, och som til dessa arbeten nyttjas. Ty genom täflan drifves hvar och en til efterfinnande af den största Oeconomie i dess arbete, på det han måtte vinna företräde, och denna allmänna Oeconomie vändes sluteligen til allas förmon” (Bref, s. 12).

”Genom denne form (dvs. den proportionella skatten BG anm.) blir Friheten i alla mensklige Arbeten den största som möjelig är; Täflan emellan alla dem som låta göra och som göra dessa Arbeten den fullkomligaste, som möjelig är; Jordägarnes vilkor de bästa som möjelige äro; Tilväxtene af disponible rikedomar den skyndesammaste som möjelig är; och följakteligen den allmänna Statens inkomst altid proportionerad efter de disponible rikedomarne, den ansenligaste som möjelig är” (A.a., s. 25).

Av dessa satser framgår inte bara konkurrensens allmänt välgörande inflytande på rikedomsskapandet utan också att den äger rum mellan de räntebetalande jordbrukarna (”alla dem, som gjöra denna kostnad, och som til dessa arbeten nyttjas”), att den maximerar jordägarnas reventy (gör ”Jordägarnes vilkor de bästa som möjelige äro”) och att denna konkurrens slutligen bäst kan komma till uttryck, om den fysiokratiska proportionella beskattningen införs.

Redan av detta framstår det som osannolikt, att Scheffer skulle ha varit inställd på att ersätta konkurrensen med kronotiondebeskattningen, långt mindre att denna för Scheffer skulle ha framstått som ”ett mönster”, för vilket han skulle ha ådagalagt ”entusiasm”. Så är inte heller fallet. Scheffer berör kronotiondebeskattningen i en not. Där säger han, att kronotiondet var ”den naturligaste och minst kjänbare af alla Pålagor” och att *möjligen* (”til äfventyrs”) alla privilegierade, som inte erlade kronotionde, i framtiden skulle ”finna långt drägligare” att erlägga detta tionde än floran av indirekta skatter (tullar, konsumtionsskatter etc.), ”som med odrägelig tyngd falla tillbaka på Proprietarierne och af dem allena betalas”. Men han pekar samtidigt ut, att ”denna Pålaga har dock det fel, at hon tages af hela grödan, då likväl Jordbruks förlaget aldräförst borde afdragas, och tionden allenast upbäres af den rena inkomsten”.⁶ Hur Herlitz kan förvandla denna kommenterande not till ett helt ekonomiskt-politiskt program är för mig oförståeligt. Det är ju endast i förhållande till den indirekta beskattningen — inte som Herlitz hävdar till de fasta grundskatterna — som kronotiondet är fördelaktigt. Men samtidigt reserverar sig Scheffer gentemot kronotiondets konstruktion just med utgångspunkt från den fysiokratiska tesen, att skatten inte får drabba investeringarna (förlaget) utan endast nettoprodukten (den rena vinsten). Scheffer uttalar sig inte om kronotiondets förhållande till grundskatterna och inte heller om denna skatteform ”var naturlig och alltså stod i tämligen god relation till

⁶ Bref, s. 21.

inkomsten”.⁷ Detta är ett av källan obestyrkt ”Hineinlesen” från Herlitz’ sida. Den rätta tolkningen gör Herlitz, när han på ett ställe skriver, att Scheffer markerar, att den önskvärda proportionella skatten ”i någon mån kan jämföras med tiondebeskattningen”. Men tyvärr har denna tolkning inte väglett Herlitz i hans totalomdöme, enligt vilket kronotiondet för Scheffer skulle ha framstått som ett ”entusiastiskt” uppsatt ”mönster”.

Jag anser, att Herlitz också tolkar den tredje punkten (se ovan) alltför subjektivt. Det finns ju i originalet ingen motsättning mellan jordens och nettoproduktens proprietärer, varför uttrycken kan uppfattas och av Scheffer tydligen har uppfattats som substitutiva. Uttrycket ”desse Jordbrukare” syftar inte på någon annan kategori än de jordbrukare i motsättning till jordägare som det hela tiden är fråga om. Den förkortade exemplifiering som fjärde punkten handlar om implicerar inte något specifikt doktrinärt motiv. Detsamma gäller den femte punkten, där det pressade i Herlitz’ tolkningar framstår ovanligt skarpt. Sammanfattningsvis tvingas jag därför konstatera, att Herlitz’ argumentation inte kan bära upp den drastiska slutsatsen, att ”kärnpunkten i det fysiokratiska skatteprogrammet” totalt försvunnit ”i dess svenska tappning”.

Herlitz’ framställning av Scheffers översättning lider därför av en så stark bias, att den rationella kärnan i Scheffers översättning tenderar att försvinna: huvudsak förvandlas till bisak och tvärtom. När kravet på omvärdering inte föreligger blir tolkningen mindre ansträngd. Det visar sig t.ex. i Herlitz’ referat av kammarkollegiets berättelse av den 25 oktober 1768 om rikets tillstånd. I en citerad passage sägs ”den fysiokratiska inspirationen” vara ”omisskännlig”. Visserligen föreligger ”samma förenkling och förvanskning som hos Scheffer” vad beträffar det produktiva jordbrukskapitalets roll. Men som helhet rör det sig om ett fysiokratiskt inspirerat dokument ”både i ordval och tankegång” såtillvida att ”den karakteristiska klyvningen av jordens avkastning i ett disponibelt överskott, nettoprodukten, och vad som måste tas undan ”till det följande årets bruk” framträder. ”Distinktionen är gjord i översiktlig form och utan komplicerande äganderättslig fördelning, men delarna är skarpt urskilda”.⁸ Man skulle därför vänta sig en helt annan stringens och doktrinär följsamhet i passagens text än i Scheffers översättningar. Men den finns helt enkelt inte. Tvärtom är innehållet mycket mer utslästat. I kammarkollegiets av Herlitz återgivna text talas endast om ”en åkerbrukares inkomst”. Denna säges bestå av två delar: en del ”som kan disponeras” och en rest (”det öfrige”) som skall användas ”til det följande årets bruk”. Om skatterna inkräktar på denna senare del, så sjunker jordbrukets ”inkomst för det följande året i samma mohn, och medförer sluteligen dess undergång, och med det samma alla andra näringars, hwilka ofelbart deraf leda sitt bestånd”. Jag hål-

⁷ L. Herlitz, a.a., s. 84.

⁸ L. Herlitz, a.a., s. 96—97.

ler med Herlitz om att det rör sig om en fysiokratiskt inspirerad passage. Men Herlitz mäter inte här med samma mått som eljest i sin framställning. Här är tolkningen förstående och framställningen generös, han likställer tveklöst det disponibla överskottet med nettoprodukten, delarna sägs vara skarpt urskilda trots att de faktiskt inte är det och avsaknaden av äganderättslig fördelning noteras men värderas som en underordnad fråga. Man kan ifrågasätta om inte Herlitz här är *alltför* generös i sin tolkning. Men om han i huvudsak haft samma inriktning vid bedömningen av Scheffer skulle kanske denne ha fått förbli fysiokrat.

6

I kapitel VI behandlar Herlitz "Förlag och nettoprodukt". Det inleds med ett avsnitt om hur "les avances", dvs. kapitalinvesteringarna, tas upp i Quesnays maximier. Herlitz noterar därvid, att Quesnay *i noten* till maxim III, som innehåller grundsatsen att jorden och jordbruket är rikedomens enda källa respektive rikedomsökningens orsak, *preciserar* innebörden av grundsatsen såtillvida, att Quesnay lägger till, att det är jorden och *jordbruksföretagarnas kapitalinvesteringar* ("avances"), som är den enda inkomstkällan i jordbrukande nationer.

Nu har Scheffer i sin översättning av maximens not återgett originalets "les terres et les avances des entrepreneurs de la culture" med "jorden och dess brukare". Enligt Herlitz har preciseringen "förbisetts vid översättningen". Men en enklare förklaring är, att Scheffer, som introducerar den nya läran, vulgariserat originalet och därigenom glidit över det som Herlitz själv med rätta kallar "ett förtydligande". Herlitz hävdar, att förtydligandet är "karaktéristiskt". Inte desto mindre är det fråga om ett förtydligande. Man måste också fråga: karaktéristiskt i förhållande till vad? Redan det förhållandet, att Quesnay själv förlagt förtydligandet inte till själva maximen utan till en not, anger att inte heller Quesnay tillmätt förtydligandet *lika* stor vikt som det han utsäger i själva maximen. Vad såväl maximen som noten i själva verket vill uttrycka i första hand är, att det är jordbruket *till skillnad från andra* näringsgrenar, som är produktivt. Jordbruket var den nödvändiga om ej tillräckliga förutsättningen för rikedomsskapandet. Detta framgår av både maximens och notens formuleringar, enligt vilka jordbruket garanterar befolkningstillväxten, utvidgar handeln, stimulerar industrin och bildar grundvalen för förvaltningen och att inkomster av handel, hushyror och penningräntor ytterst måste härledas till avkastningen *i jordbruket*. Om redan Quesnay vill framhäva detta för sin teoretiskt mer sofistikerade publik, så bör det inte förvåna om Scheffer gör det för sin, som förmodligen var ännu mer fångad i de merkantilistiska föreställningarna om handeln och pengarna som välståndets källa. Innan denna publik kunde övertygas om att det var de ännu fåtaliga investerande *kapitalisterna* i jordbruket, som var den ekonomiska tillväxtens primus motor, måste den övertygas om att det var kapitalisterna *i jordbruket* till

skillnad från kapitalisterna inom varuomsättning och penningcirkulation, som spelade denna roll. Det är rimligtvis av just den anledningen, som Scheffer gör not 2 till maxim XIII till en självständig maxim i sin översättning. Denna not är nämligen en enda lång och glänsande vedergällning av den merkantiliska vanföreställningen om att pengar utgör en nations verkliga rikedom.

Herlitz noterar vidare, att Scheffer i sin översättning bl.a. starkt beskriver maxim VI, utelämnat andra noten till maxim IX, förkortat maxim XIII, utelämnat dess första not och, som angivits ovan, presenterat dess andra not som en självständig maxim, samt att han uteslutit maximerna XIV och XV. De uteslutna partierna har nu enligt Herlitz "ett gemensamt drag: de illustrerar konkret innebörden av det i noten till maxim VI utvecklade kravet på tillräckliga 'avances primitives' ". Därmed skulle "problemet om jordbrukets 'avances' komma att förskjutas i Scheffers tolkning".¹ Han menar tydligt, att Scheffer genom uteslutningarna medvetet velat undertrycka kravet på tillräckliga kapitalinvesteringar i jordbruket utförda av agrara kapitalister.

Men poängen i uteslutningarna är den som Herlitz själv samtidigt snuddar vid men som han inte tar fasta på, nämligen att uteslutningarna "illustrerar konkret innebörden av det i maxim VI utvecklade kravet på tillräckliga avances primitives".² Det rör sig just om illustrationer och exemplifieringar, som i den förkortade framställning Scheffer syftade till att ge tydligt ansetts skymma huvudtemat i Quesnay's framställning. Not 2 till maxim IX kan lämnas därhän. Den inleds med en hänvisning till Goodmans-chesterborough i England, fortsätter med en indignerad protest mot de franska stadsborgarnas förakt för rika bönder och rika köpmän på landsbygden och avslutas med ett Cicero-citat, som jämte översättning upptar nästan halva notens text. Detsamma gäller första noten till maxim XIII. Den vill visa, att vinodlingens värdeproduktivitet i Frankrike var större än spannmålsodlingens värdeproduktivitet och det därför var fel att på sin tid inskränka vinodlingen till förmån för spannmålsodlingen. Med rätta kunde Scheffer anse, att det fysiokratiska budskapet trots dessa två uteslutningar skulle nå fram till de herrar riksens råd, som han vände sig till och som enligt hans eget förord hade så svårt att finna "tid öfrigt till vidlyftiga Böckers läsande". Maxim XIV är också att betrakta som en utvikning såtillvida, att den handlar om att kreatursuppfödning borde uppmuntras.

Maxim XV däremot är central i Quesnays framställning. I den förespråkar han att den spannmålsodlade jorden i största möjliga utsträckning borde sammanföras "till stora jordbruk bedrivna av rika jordbrukare" med hänvisning till att sådana storjordbruk gav större nettoprodukt.

Scheffers uteslutning av maxim XV ställer otvivelaktigt ett problem. Orsaken

¹ L. Herlitz, a.a., s. 128.

² L. Herlitz, a.a., s. 128.

kan inte ha varit, att Scheffer var emot existensen av rika jordbrukare. Den ståndpunkten framgår klart av andra maximer som han översatte, framför allt maxim IX men också VII eller XXVI (VII, X respektive XX hos Scheffer). I den sistnämnda heter det t.ex.:

”Det är således icke åt fattigt Folk som Jordbruket anförtros måste. Det fordrar goda och starka Dragare, med flere Creatur, som kunna förskaffa Jorden en tillräckelig Gödning: det bör fördenskul idkas af välmående Landtmän, och först då uppfyller det ändamålet, som är att rikta sielva Jordbrukaren, at kasta af sig en ren Inkomst, hvilken blir tillräckelig at underhålla Samhällets nödiga Betjäning, at befästa dess Gränser, at befordre Konster til Invånarnes beqvämlighet och Landets prydnad, at tilskynda arbete åt alla som vilja förtjena, hvilket är det säkraste medel at öka Folk-mängden” (Bref, s. 47 f).

Vad Scheffer däremot kan ha ryggat tillbaka för var den aktiva ekonomisk-politiska ståndpunkt som maximen gav uttryck för: den uppmanar den politiska makten att *direkt skapa* storjordbruk. Det var tydligen för starkt för Scheffer. Men var inte den reträtten möjlig utan att han övergav fysiokratismens grunder?

Vad åter beträffar maxim VI jämte not, som pläderar för tillräckligt stora (fasta) kapitalinvesteringar som förutsättning för att kostnaderna inte skall inkräkta på nettoprodukten, anser Herlitz, att uteslutningen av följsatsen i maximen samt större delen av noten till maximen ”utplånar själva den avgörande punkten i resonemanget”.³ Efter att ha jämfört original och översättning ändrar Herlitz detta omdöme till ”den urvattnade svenska återgivningen”, vilket på nytt ändras därefter, att innebörden av Quesnay’s ”avances suffisantes” inte blir ”ut-tömd” i översättningen. Men slutligen återkommer det inledande omdömet: den specifika roll som ”avances primitives” spelar hos Quesnay har ”alldeles försvunnit” i översättningen och de tycks ”alldeles ha saknat relevans för översättaren”.⁴ Medan man reservationslöst kan gå med på att Scheffers översättning ger en urvattnad version av maxim VI, främst noten, tror jag inte den ger underlag för slutsatsen, att de fasta kapitalinvesteringarna (”avances primitives”) ”alldeles ha saknat relevans för översättaren”. Quesnay visar i noten, att det är *fasta* kapitalinvesteringar som är avgörande för en hög nettoprodukt. Hos Scheffer är det endast tal om kapitalinvesteringar överhuvud taget (”förlager”, ”förskott”). Men jag anser, att det av dennes text inte desto mindre framgår, att det är just fasta kapitalinvesteringar han haft för ögonen. I noten skriver nämligen Scheffer, att det krävs ”förmögenhet at gjöra de omkostningar”, som är oundgängliga för jordens bruk och att först därigenom skapas ”et indräktigt Jordbruk”. Vad han därmed uppenbarligen åsyftar är just den typ av kapitalinvesteringar, som klarare framgår av Scheffers översättning av noten till Quesnay’s maxim XII (X hos Scheffer):

³ L. Herlitz, a.a., s. 130.

⁴ L. Herlitz, a.a., s. 132.

”En rik Jordbrukare kan med en Person och starka dragare göra mer Arbete än en oförmögen med Hustru och flere Barn. I detta sednare fallet blir omkostnader til Jordbruket stor, och afkomsten ganska ringa” (Bref, s. 39).

Hos Quesnay sägs explicit i noten till maximen i fråga, att i detta fall en relativt hög andel för fasta kapitalinvesteringar ger en däremot svarande hög nettoprodukt. Så sker inte hos Scheffer. Men *i sak* framgår detta av det faktiska innehållet. Även Herlitz har två kapitel tidigare behandlat Scheffers översättning av denna maxim men endast för att visa hur Scheffer ”försvenskat” kontrasten rika förpaktare — fattiga métayers. Men textstället har också betydelse för problematiken stora ”avances primitives” — hög nettoprodukt. Samma innebörd har otvivelaktigt också inledningssatsen i Scheffers fria översättning av noten till maxim XXII (hos Scheffer maxim XIX):

”Man vet af hvad Ofvantil är anfört, at ju större förlag kan göras til jorden, ju större blir afkomsten, samt i mångdubbel grad emot depensen” (Bref, s. 45).

Dvs. ju större kapitalinvesteringarna i jordbruket blir, desto större blir netto-produkten i förhållande till kostnaderna. Det råder inget tvivel om att de ”förlag” som här nämns är just Quesnay’s ”avances primitives”. Begreppet används inte heller här men funktionen är entydig. Därvid bör också noteras, att den anförda meningen inte finns hos Quesnay utan har tillagts av Scheffer själv.

Nu erkänner Herlitz, att Scheffer här introducerar begreppet ”avances primitives”. Men textstället skulle vara helt unikt: ”Det ’jordbruksförlag’ som det tidigare varit en fråga om i den svenska översättningen, har endast framställts som vissa oundgängliga kostnader för jordens bruk, som ett ’jordbrukarens undantag’, som måste garanteras om han inte skall tvingas gripa till tiggargärd och lämna jorden öde.”⁵ Men det är inte riktigt. Scheffers översättning av Quesnay’s maxim XII (X hos Scheffer) handlar också om den specifika roll som ”avances primitives” spelar — se ovan. Även Scheffers översättning av Quesnay’s maxim IX (hos Scheffer VII), som framhäver vikten av ”en stor Population af rika Jordbrukare” måste med ledning av sammanhanget tolkas på samma sätt.⁶ Därför kan inte Herlitz’ slutsats, att den specifika roll som ”avances primitives” spelar hos Quesnay ”alldeles försvunnit” i översättningen och att dessa ”alldeles ha saknat relevans för översättaren”, upprätthållas. Den vilar på en alltför ensidig och pressad tolkning av texten. Den riktiga slutsatsen synes mig vara, att Scheffer populariserar och vulgariserar den fysiokratiska grundtexten. Men det rör sig om vulgarisering *inom ramen* för den fysiokratiska doktrinen.

Herlitz ger också en tolkning av Scheffers egenhändiga tillägg till Quesnay’s

⁵ L. Herlitz, a.a., s. 134.

⁶ Detsamma gäller maxim XIII, not 2 (hos Scheffer maxim XII), som framhäver vikten av ”stora Förlager, til at fortsätta och föröka Inkomsterna”.

maxim VI, som skall visa Scheffers avvikelse från den ortodoxa förlagan och därmed tydligen graden av icke-fysiokratism i Scheffers ståndpunkter. Scheffer skriver, att "en ringa ren inkomst" skulle leda till att jordbruket "efter hand" kommer att "sakna mer och mer de Förlager, som et indräktigt Jordbruk kräfver". Dvs. Scheffer betraktar inte bara kapitalinvesteringarna som en förutsättning för inkomstbildningen utan omvänt också inkomstbildningen som en förutsättning för kapitalinvesteringarnas tillväxt. Herlitz invänder riktigt, att "motsvarande mening hos Quesnay inte uttrycker ett sådant orsakssammanhang". För Quesnay är en låg nettoprodukt *endast* en följd av otillräckliga kapitalinvesteringar. Kort uttryckt där Quesnay såg orsak — verkan, såg Scheffer växelverkan. Men för det första utfaller ju motsättningen *i sak* till Scheffers förmån och borde därför behandlas som en vidareutveckling av doktrinen. För det andra undrar jag, om inte Scheffers tanke, som ligger mycket nära till hands, har motsvarighet inom den fysiokratiska skolan.⁷

Denna snävhet i bedömningen blir ibland mycket skev. Herlitz anmärker, att Scheffer skriver "sådana förlag", där originaltexten har "tillräckliga förlag". Men av den av Scheffer översatta delen av noten till Quesnays maxim VI (IV hos Scheffer) framgår, att Scheffer menar just tillräckliga förlag:

"Om förskätterne til Jordbruket, genom vilfarelser i Beskattnings-värket, gåfvo en ringa ren Inkomst, så kunde Välmågan i almänhet icke taga til och Jorden skulle således efter han sakna mer och mer de Förlager, som et indräktigt Jordbruk kräfver" (Bref, s. 35 f).

Herlitz anmärker också mot att Scheffer översätter Quesnay's "erreur de gouvernement" med "vilfarelser i Beskattnings-värket". Quesnay avser med sin term det colbertska systemet. Men när denne beskriver detta system så lägger han — naturligtvis — *särskild* vikt vid just det ruinerande beskattningssystem, som var den viktigaste måltavlan för för-fysiokraternas och fysiokraternas kritik. Scheffers översättning är inte ordrätt. Men den återger kärnpunkten i originalets innehåll.

Jag kan inte heller finna, att Scheffers eliminering av "de icke-jordägande, arrenderande jordbrukarna som bärare av de erforderliga förmögenheterna" och det faktum att Scheffer i stället "tillmäter proprietärernas reventy den aktiva rollen vid den nödvändiga ökningen av 'richesses d'exploitation'" behöver anses som

⁷ R. Meek, *The economics of physiocracy* (London 1962), s. 308 och 384. På sistnämnda ställe skriver Meek: "... they expected the main body of new agricultural investment—the increased 'original advances' and 'annual advances' which above all were required to revivify agriculture—to be undertaken by a quite distinct social class, that of the agricultural entrepreneurs. And although the *initial* capital required to set up an agricultural enterprise could conceivably come from hoarded wealth of one kind or another, it is clear that on the physiocratic assumptions regular *accretions* to this capital could be obtained by the entrepreneur only from the annual 'net product' of agriculture."

grundskott mot den fysiokratiska doktrinen. Som framgått av den tidigare framställningen och som i det här sammanhanget även påpekas av Herlitz⁸ kunde fysiokraterna själva endast med svårighet upprätthålla vattentäta skott mellan proprietärernas och de rika arrendatorernas ekonomiska funktioner. På samma sätt var gränsen mellan rika förpaktare och välbärgade själväggande bönder flytande (ovan s. 73). Detta hade både institutionella och logiska orsaker. Varför skulle då inte en sådan "ambivalens" kunna komma till uttryck hos Scheffer i skärpt form, så mycket mer som de institutionella förhållandena i Sverige på avgörande punkter skilde sig från dem som rådde i det samtida Frankrike? Jag kan inte finna, att de skarpa gränsdragningar som Herlitz efterlyser och som finns i de fysiokratiska originalen är absolut nödvändiga för den fysiokratiska teorins konstruktion *per se*. Var de inte främst uttryck för en bestämd politisk ståndpunkt, förklädd i naturrättsliga motiveringar, ett knäfall för den feodala jordegendomen, ett uttryck för att fysiokratismen var en "borgerlig reproduktion av feodalsystemet" (Marx)?

Nu inser naturligtvis fysiokraterna motsägelsen mellan att å ena sidan förespråka kapitalackumulation och å andra sidan "lämna jordägarnas nettoprodukt intakt och låta den bevara sin karaktär av ren konsumtion"⁹ — (en motsägelse som i England lever vidare i striden mellan den ricardianska och den malthusianska skolan). Fysiokraterna löser motsägelsen genom ett konstgrepp. Nettoprodukten framställs dels som ett fysiskt definierat överskott, dels som ett resultat av "konkurrensen mellan arrendatorerna, av deras antal och tillgångar". I den sistnämnda betydelsen blir nettoprodukten faktiskt "ett elastiskt begrepp", dvs. obestämt, vilket leder till att vad som tillfaller den jordbrukande kapitalisten "utöver hans nödvändiga kostnader, dvs. av profit, formuleras av de olika författarna med individuella skiftningar".¹⁰ Det var också logiskt. Ty att förklara nettoproduktens existens och nivå med hjälp av utbuds-efterfrågemekanismen var lika dömt att misslyckas som försöken att förklara prisets existens och nivå med hjälp av samma mekanism. Scheffer har visserligen inte, som visats tidigare, uraktlåtit att i sina översättningar framhäva konkurrensens betydelse för rikedomsskapandet. Men om han definitivt avstår från det i fråga om bestämningen av nettoprodukten, länder det honom enbart till teoretisk heder. Han har synbarligen och med rätta inte accepterat en teori, som medför att "nettoprodukten obetingat är lika med jordägarnas reella reveny, den må sedan vara hela överskottet eller ej".¹¹ Scheffer upphör därmed inte att vara fysiokrat.

⁸ L. Herlitz, a.a., s. 135—136.

⁹ L. Herlitz, a.a., s. 137.

¹⁰ L. Herlitz, a.a., s. 138.

¹¹ L. Herlitz, a.a., s. 141.

7

Det nästsista kapitlet (kapitel 7) i Herlitz' skrift behandlar Scheffers penningteori. Herlitz utgår därvid från en av Scheffer till Creutz framförd memoir, i vilken Scheffer utber sig om fysiokraternas ståndpunkter. Scheffer hävdar där i enlighet med det kvantitetsteoretiska betraktelsesättet, att 1) "det i själva verket är numerären, som bestämmer varupriserna och att alltså inkomsterna ökar eller minskar på grund av numerärens förändringar" och att 2) "ej blott metallerna utgör numerären, att köpmäns eller andra sedlar kan fylla dessa funktioner, att det sålunda är omöjligt att bedöma ett lands inkomster efter måttet av dess metalliska cirkulation".¹ Detta framfördes i polemik mot Mirabeaus tes, att "ett lands inkomster bestämmer den cirkulerande penningmängden eller numerären", att denna alltså står i bestämd relation till inkomsterna, minskar eller ökar på grund av minskade eller ökade inkomster, medan återstoden av metallerna endast är 'richesses mobiliare'.²

Kärnpunkten i Herlitz' framställning är — bl.a. med stöd av Mirabeau — hans tes, att "i själva verket är fysiokraternas penninguppfattning utpräglat antikvantitetsteoretisk".³ Eftersom Scheffer givit uttryck för en kvantitetsteoretisk uppfattning, skulle saken därmed vara utagerad och Scheffer på nytt vara placerad i den merkantilistiska boxen. Men saken är inte utagerad. Omedelbart efter den citerade satsen skjuter Herlitz in en reservation om fysiokraternas anti-kvantitetsteoretiska ståndpunkt: "Det gäller i varje fall Quesnays och Mirabeaus." Reservationen är välbehövlig. Abbé Baudeau framlägger nämligen i den av Scheffer 1768 översatta skriften om lyxen just den uppfattning, som Scheffer företrädde gentemot Mirabeau. Herlitz nämner Baudeau men endast med avseende på dennes hållning till Hume's pris-specie-mekanism, dvs. förändringar i penningmängd och priser via export- respektive importöverskott.⁴ Historiskt har kvantitetsteorin visserligen utvecklats i nära samband med pris-specie-mekanismens verkningar via utrikeshandeln (så ännu hos Ricardo, vars eljest klara blick skymms just av detta samband). Men om kvantitetsteorin skall kunna framstå som allmän teori för prisnivåns bestämning, så måste den utvecklas på grundval av slutna hushållning. Det gör faktiskt *fysiokraten Baudeau* och det sker i den av Scheffer översatta skriften:

"Man sätte nu, at et sådant land (dvs. ett land som har ädelmetallgruvor — BG anm.) är ensamt, och utan något sammanhang med andra länder, eller ock at det är handlande, och genom handeln i gemenskap med flera Nationer. I den förra händelsen har det landet ingen orsak att förvandla dess metaller til mynt, för att bringa dem i cirkula-

¹ Herlitz' referat, s. 151.

² L. Herlitz, a.a., s. 149.

³ L. Herlitz, a.a., s. 167.

⁴ L. Herlitz, a.a., s. 157.

tion, utan endast at nyttja dem til andra behov. Ty om de öfrige landets produkter förblifva de samma, hvartil skulle det tiena at öka penninge-ståcken? Penningarne måste ju förlora i deras värde i samma mån som de förökas. Om i det supponerade landet icke gifves, i produkter och varor, mer än 300 Millioner delar, som äro värde en R:dal, af et uns silfwer hwarje del; så kan igenom hela landets penninge-stäck, han må nu bringas så högt man nånsin vil, ändock aldrig mer winnas, än rättigheten at consumera desse 300 Millioner delar; Om man dertil wil använda 600 millioner R:dal. så må så skie, men då händer nödvändigt, at två R:dal. icke gifwa rättighet til mer än en hel. Twå R:dal af et uns hwardera blifwa då icke, såsom Mynt, en större rikedom än en Riksd:r, så länge waru-mängden blir den samma. Det är således icke penninge-stäckens förökande, som ökar et lands rikedomar" (Någre utländske filosofers Tankar, s. 4 f.)

Scheffer ansluter sig till denna uppfattning och hävdar i memoiren till Creutz, att ur den synpunkten "kan man likaväl vända på satsen" om att ett lands inkomster bestämmer den cirkulerande penningmängden "och säga, att inkomsten i ett land bestäms av penningmängden". Han gör det med fin intuition för den kapitalistiska rikedomens natur; att denna inte består av bruksvärden utan av bytesvärden. Ty "priset på alla varor i pengar utgör samhällets verkliga inkomst, varför utan proprietärerna — som M. B. förträffligt observerat — endast skulle vara magasinsväktare".⁵

Frågan uppstår nu om en fysiokrat, som ansluter sig till kvantitetsteorin kan förbli fysiokrat eller inte. Herlitz vill knappast utmönstra abbé Baudeau ur sammanhanget. Men varför skall då Scheffer utmönstras? Herlitz har helt rätt i att fysiokraternas *grundläggande* penningteoretiska ståndpunkt var "utpräglat anti-kvantitetsteoretisk". Det följer av att de i sin centrala teori utgår från produktionen och realinkomsten: den är rikedomen, pengarna endast dess reflex. Men det som var fysiokraternas historiska landvinning — framhävandet av produktionen och bruksvärdesynpunkten — innehöll också en svaghet. Fysiokraterna lyckades aldrig utveckla sin produktionsteori *på grundval av en konsistent värdeteori*. Det slog även igenom i penningteorin och kom i form av Say's teorem att för lång tid framåt lamslå det teoretiska tänkandet (analysen av bytet varor mot pengar och krisernas möjlighet). Eftersom en konsistent värdeteori saknas i fysiokratismen, saknar den också möjlighet att analysera penningen *som värdemätare*, vilket är en förutsättning för att ge ett hållbart alternativ till kvantitetsteorin. Pengarna är för fysiokraterna inte främst värdemätare utan *främst bytesmedel*, en teknisk innovation som kopplar samman varorna på marknaden, en "gage intermédiaire entre les ventes et les achats" (Quesnay). Men i den punkten möts merkantilism och fysiokratism. I cirkulationsprocessen möts bruksvärden — varor utan pris — och bytesmedel — pengar utan värde — och resultatet blir rätt och slätt, att "en aliquot del av varugröten byts mot en aliquot del av metallberget" (Marx). Där-

⁵ Herlitz' referat s. 150.

för ligger även för fysiokraterna kvantitetsteorin hela tiden lurande bakom hörnet. Det var en svaghet. Men svagheten medför inte, att den fysiokratiska teorins grundstruktur bryter samman — vare sig hos abbé Baudeau eller hos Scheffer. Dessutom: om Scheffer verkligen varit "svag" för kvantitetsteorin på anti-fysiokratiska grunder, varför skulle han då ha gjort not 2 till Quesnay's maxim XIII till en självständig maxim, den maxim där Quesnay mest konsekvent gör upp med merkantilismens penningteori, inklusive kvantitetsteorin?

Herlitz' jämförelse mellan fysiokraterna och Scheffer vad slutligen beträffar de sterila näringarna (kapitel 8) är skissartad och kursiv. Jag kan inte se, att Herlitz där framlägger övertygande belägg för att Scheffer skulle ha intagit en annan principiell ståndpunkt än de franska förebilderna. Herlitz finner det anmärkningsvärt, att Scheffer översatt Quesnay's "improduktiva utgifter" i maxim VIII med "det övriga". Men det framgår av sammanhanget, att "det övriga" betyder just improduktiva utgifter. Scheffer följer också Quesnay's text i noten till maximen, som konstaterar, att industrins produkter är "et ämne til Depense, icke en Källa til Inkomst". Till yttermera visso har Herlitz tidigare slagit fast, att Scheffer översatt improduktiva utgifter med "fruktlöse Depenser". I fortsättningen översätter Scheffer kärnmeningarna i Quesnay's text men utesluter — som vanligt — en exemplifiering. Det leder Herlitz' till slutsatsen, att Quesnay's text inte bara blir "nästan helt ramponerad" utan dessutom förvandlas till "en insinuant antydning", vilket i sammanfattningen av kapitlet skärps till "ren aggression". Samtidigt konstaterar och belägger Herlitz i andra källor "tydliga beröringspunkter mellan Scheffers inställning till de svenska fabrikererna och vissa inslag i den fysiokratiska sterilitetsdoktrinen"⁶

I sin redogörelse för Scheffers polemik mot manufakturkontorets förespråkare, J. F. Kryger, skulle poängen i Scheffers kritik vara, att han "förfäktar 'den lilla idkarens' företräden".⁷ Han gör verkligen detta men inte för att ersätta storföretagare med småföretagare. Han förklarar, att "min tanka ingalunda är, at något hinder må läggas i vägen för en idkare, at drifwa dess wärk, så högt och utvidga det så mycket han någonsin förmår". Vad Scheffer förespråkar är näringsfrihet, fri konkurrens:

"Med et ord, hela mitt påstående är, at alt twång måtte skiljas från slögdernas hantering, så at hwar och en må äga frihet at blifwa arbetare, frihet att blifwa idkare, frihet att igenom sin flit blifwa en stor och förmögen idkare" (Anmärkningar wid Herr Commissarien Johan Fredric Krygers Tankar om Swenske Fabriquerne. Stockholm 1755, s. 24 f.).

Ett sådant system skulle leda till ett bättre resursutnyttjande än en privilegiering av ett fåtal utvalda fabriksidkare, som "antingen genom elak hushållning eller

⁶ L. Herlitz, a.a., s. 178.

⁷ L. Herlitz, a.a., s. 176.

andra olyckor komme utaf sig eller ock dess wärk igenom dödsfall råkade uti arfwingars händer, som icke wille eller kunde åtaga sig dess styrsel".⁸ Man kan säkert, som Herlitz förespråkar, binda Scheffers åsikter vid "de markerat anti-oligopolitiska strävanden, som vid denna tid gjorde sig gällande i rådets ställningstaganden".⁹ Men det ur doktrinhistorisk synpunkt intressanta förefaller mig vara, att Scheffer i sin polemik inte enbart stödjer sig på den engelske 1600-talsförfattaren Josiah Child — vilket Herlitz nämner — utan också på Forbonnais och dennes 1754 publicerade skrift "Elemens du Commerce" (en samling artiklar för Encyklopedin) och, vilket är viktigare, på Dangeuil, som 1753 under pseudonymen John Nickolls utgav en skrift, "Remarques sur les avantages et les désavantages de la France et de la Grande-Bretagne". Scheffer översatte och bifogade som ett appendix till sin broschyr 4:e kapitlet i denna skrift. Dangeuil tillhörde kretsen kring "förfysiokraten" Gournay och av medlemmarna i denna krets anslöt sig Turgot och Abeille senare till fysiokraterna och Dangeuil kom att stå Quesnay nära.¹⁰

8

Herlitz har velat ifrågasätta riktigheten av Heckschers uppfattning om C. F. Scheffer, enligt vilken denne var "övertygad — om man så vill troende — fysiokrat". Herlitz anser, att denna uppfattning inte håller streck. Til syvende og sidst framstår Scheffer i Herlitz' framställning inte längre som fysiokrat utan som en jordbruksvänlig senmerkantilist, som en teoretiker "med allmänna formuleringar om jorden som källa till all rikedom — formuleringar som är commune bonum i den senmerkantilistiska litteraturen och som på intet vis behöver innebära, att jordbruksproduktionen ges någon särställning". Herlitz har nått den slutsatsen genom att främst jämföra Scheffers översättningar med de fysiokratiska grundtexterna, noterat avvikelser dem emellan, tolkat dessa avvikelser på ett visst sätt och slutligen med ledning av den dåtida ekonomisk-politiska diskussionen i Sverige försökt förklara avvikelserna och tolkat motiven.

I denna granskning har Herlitz' metod ifrågasatts och de resultat som utvunnits genom metoden bestridits. Herlitz själv ger i sin sammanfattning uttryck för visst tvivel på resultaten, när han om sina jämförelser mellan original och översättning skriver: "Dessa avvikelser kan sägas ha pressats hårt på innehåll och syfte."¹¹ Omdömet är berättigat men alltför svagt. Avvikelseerna har pressats alltför hårt. Därigenom har skillnaden mellan huvudsidor och underordnade sidor kastats om.

⁸ Anmärkningar wid Herr Commissarien Johan Fredric Krygers Tankar om Swenske Fabriquerne. Stockholm 1755, s. 22.

⁹ L. Herlitz, a.a., s. 175.

¹⁰ A. Oncken, Geschichte der Nationalökonomie (Leipzig 1922), s. 290.

¹¹ L. Herlitz, a.a., s. 187.

Herlitz har nått sina resultat genom att å ena sidan starkt framhäva och subjektivt tolka avvikelserna och å andra sidan tona ned eller skjuta åt sidan det som för- enar Scheffer med fysiokraterna.

Det finns definitivt skillnader mellan Scheffers översättning och originalen. Scheffer har vulgariserat eller populariserat originaltexten. Han har dragit samman text, företagit utslutningar, gjort smärre tillägg och presenterat en utslätad version av många sammanhang, som i originalen är precisa. Han har också undvikit att reproducera de specifika institutionella referensramar, som originaltexterna utgår från. Men han har inte därigenom prisgett fysiokratismens grundläggande doktriner. Avvikelse har skett inom en bevarad fysiokratisk referensram. Översättningarna förmedlar kritiken av merkantilismen, populatio- nismen och de merkantilistiska överflödsförordningarna; den fria konkurrensens positiva roll för rikedomsskapandet; den specifika fysiokratiska terminologin med avseende på kapitalinvesteringarnas natur; distinktionen mellan produktiva och improduktiva utgifter; jordbruket som den enda produktiva näringsgrenen i för- hållande till de sterila näringarna, handeln och industrin; det stora och rika jord- brukets produktiva överlägsenhet; kravet på stora och framför allt fasta kapital- investeringar som betingelse för en stor nettoprodukt; själva begreppet nettopro- dukt; kravet på höga relativa jordbrukspriser; och teorin om den proportionella beskattningen av nettoprodukten. Scheffer var fysiokrat. Avvikelse i förhål- lande till föregångarna i Frankrike kan lättast förklaras som frukter av en mot doktrinen hängiven anhängares ingrepp i populariserande syfte.

Physiocracy in Sweden

According to Eli F. Heckscher, "the importance of physiocracy for Swedish economic thought" has been "small, and its influence on Swedish economic policy even less". In fact, only two Swedish 18th century writers were inspired by physiocracy: the spicer A. Wappengren in Uppsala who published a brochure in the 1790s, and the politician C. F. Scheffer (Swedish minister in Paris, Privy Councillor, and private tutor to Gustav III). It was Scheffer who, during the last years of the Gustavian Era, introduced physiocracy to a Swedish audience. He is also the central figure in Lars Herlitz' essay "Fysiokratismen i svensk tappning 1767—1770. Meddelanden från ekonomisk-historiska institutionen vid Göteborgs universitet, 35. Göteborg 1974". (Physiocracy: the Swedish version, 1767—70.)

Herlitz' essay is an attempt to clarify and substantiate Heckscher's opinion that physiocracy played an insignificant role in economic thought (and policy) in Sweden. At the same time it involves a reappraisal of Scheffer's standpoint. For Heckscher C. F. Scheffer was "a physiocrat by conviction—if you like, a believer". But for Herlitz he emerges finally as a theoretician only "with general statements about land being the source of all wealth—statements which are *commune bonum* in the latemercantilistic literature and which in no way imply that the agricultural production must be given special status".

Herlitz reaches this conclusion chiefly by comparing Scheffer's translations with the fundamental physiocratic texts. He notes discrepancies between them, interprets these discrepancies in a particular way, and finally, on the basis of the economic-political debate in Sweden at the time, tries to explain the discrepancies and interpret the motives.

This critical examination questions Herlitz' methods and results. The source material comprises essentially two brochure texts, which are partial, condensed and revised translations of certain original physiocratic texts by abbé Baudeau, Mirabeau, Dupont de Nemour and Quesnay. In essence, Herlitz' method consists of comparisons between originals and translations. He bases his conclusions on what is absent from the translations (exclusions) and what ought not to be present in the translations (additions and alterations). These comparisons are complemented by looks at other writings by Scheffer and at contemporary economic-political issues. The interpretations of this subsidiary source material and the reality it reflects are used to support the interpretation of the fundamental source material. Herlitz' basic assumption is that discrepancies between originals and translations are "strong and relatively specific indications of the translator's own views and interpretations" that disagree with the views and intentions expressed in the original text.

The present examination maintains, in contrast to this methodological point of departure and other assumptions implied by Herlitz' method, that 1) the "faithfulness and consistency towards the original" which according to Herlitz ought to be fundamental cannot be expected of translations from that time (18th century), 2) the concrete motives underlying the discrepancies are not merely of a doctrinaire-political nature, 3) Scheffer cannot be treated first and foremost as a translator, 4) the number of systematic discrepancies observed is small and these discrepancies are moreover sketchily analysed, 5) the exclusions cannot always be regarded as positive contradictions and especially not as mutually exclusive contradictions, and 6) Herlitz' attempt to fit the interpreted meaning of discrepancies between originals and translations into "other contexts in the Swedish debate" with the object of reconstructing a larger scheme of reasoning for Scheffer is not especially convincing since there is nothing to show that the established connections are necessary rather than accidental.

The results may be explained by Herlitz' seemingly rather special methodological points of departure. The discrepancies between originals and translations have been stressed so much that the relationship between matters of primary and secondary importance has been de facto reversed. Herlitz emphasises and interprets the discrepancies too one-sidedly, and plays down or brushes aside that which Scheffer and the physiocrats have in common.

There are without doubt differences between Scheffer's translation and the originals. Scheffer has vulgarised or popularised the original text. He has made condensations, excluded material, made minor additions, and presented a watered-down version of many theorems which are precise in the original. He has also avoided reproducing the specific institutional frame-work employed in the original text.

Nevertheless, Scheffer has not sacrificed the fundamental structure of physiocracy. The departures from the original have been made mainly within a true physiocratic frame of reference. His translations convey the criticism of mercantilism, populationism and the mercantilistic regulations on luxury; the positive role of free enterprise in the creation of wealth; the specific physiocratic terminology as regards the nature of capital investment; the distinction between productive and non-productive expenditure; agriculture as the only productive sector of the economy in relation to the sterile sectors

of industry and commerce; the productive superiority of large-scale, wealthy agriculture; the demand for large and above all fixed capital investments as a prerequisite for a large net product; the actual concept of net product; the request for high relative agricultural prices; and the theory of proportional taxation of the net product. In consideration of the above, Scheffer should still be regarded as a physiocrat.